

PRÖHLE GERGELY

Nemzetpolitika Németországban?

A magyar külpolitika számára fontos kérdés, hogy a határon túl élő magyarság sorsa iránti, alkotmányosan is rögzített felelősség, az ennek jegyében megfogalmazott törekvések és konkrét lépések milyen visszhangra találnak a világpolitikai közvélemény előtt. Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy ez irányú szándékainkat ritkán fogadta egyetértés, aktív támogatásra pedig csak kivételes esetben számíthatunk. Ha körütekintünk a befolyásos európai államokon, akkor ebben az esetben is Németország lehet az egyetlen olyan szövetségesünk, mely némi affinitással rendelkezik a mi nemzetpolitikai törekvéseink iránt. Az elmúlt években ugyanakkor nem keletkezhetett az a benyomásunk, hogy a magyar külpolitika igyekezett volna Berlinben is értelmezhető érvekkel kiállni a határon túli magyarság ügyéért, és persze a szociáldemokrata vezetésű, majd 2005-től az ő részvételükkel működő kormányok sem tekintették a történelmi államhatárok módosításának következményeit, a történelem módszeres feldolgozását prioritásnak. Az új, immáron kereszténydemokrata-liberális német kormány megalakítása után s egy valószínű magyarországi kormányváltás előtt az NSZK fennállásának 60. évfordulóján érdemes áttekinteni a németországi, a mi fogalmaink szerint nemzetpolitikai törekvések történetét, várható alakulását.

A teheráni konferenciát követően az Odera-Neisse vonalától keletre eső területekről megkezdődött a német lakosság szisztematikus kitelepítése. 1944 és 1950 között csak Lengyelországból nyolc és fél millióan, Csehszlovákiából kétfélmillióan, Magyarországról több mint kétszázezren hagyták el otthonaikat, a más országokból száműzöttekkel együtt összesen 14 millió németnek kellett új hazát találnia. Az új hatalom igyekezett megsemmisíteni minden, a német gyökerekre utaló tárgyi emléket, az ottmaradtok anyanyelvhasználatát súlyos szankciók bevezetésével a magánéletre korlátozták. A kollektív bűnösség jegyében koholt vádak alapján sokakat börtönbe, internálótáborokba zártak, a halálos áldozatok számát a legóvatosabb források is több százezerre teszik. A második világháborút követően csak Lengyelország-

Pröhle Gergely

ban közel 800 ezer német maradt. Az 1955 és 59 közötti családegyesítési akció folyamán 250 ezren Nyugat-Berlinbe, 40 ezren az NDK-ba kerültek. A 2002-es népszámlálás során közel 150 ezren vallották magukat németnek, ám a német nagykövetség becslése szerint ma is 3-400 ezren lehetnek a német származásúak. Csehországban a 2001-es népszámlálás közel 40 ezer, míg Magyarországon 65 ezer német származású állampolgárt mutatott ki, bár valószínűleg sokkal feltételezzük, hogy az adatok mindkét esetben erősen lefelé kerekítettek.

A nagyszámú bevándorló, még ha azonos nyelvet is beszélt, súlyos teherként jelentett a romos Németország egyébként is nélkülöző lakóinak. A nemzeti szolidaritás kezdeti megnyilvánulásait sok esetben hamarosan felváltotta az irigység, a „német honfitársakból” egyszerűen csak „polákok” lettek. Az NDK-ban beszélni sem volt szabad az üldöztetésről, melyet a hivatalos

szóhasználat – abszurd módon – „békeintézkedésnek” nevezett. A nyugati szövetségesek, elsősorban az amerikaiak tudatosan igyekeztek a menekülteket minél gyorsabban a „befogadók” társadalmába betagozni. Minden eszközzel meg akartak akadályozni olyan kezdeményezéseket, melyek a kialakult status quót kétségbe vonták, s az elhagyott haza visszaszerzését politikai célként fogalmazták volna meg. Az amerikaiak célja nem is az integráció, hanem a teljes asszimiláció volt. A menekülteket ennek megfelelően úgy igyekeztek elosztani, hogy korábbi, a hátrahagyott hazából hozott társadalmi kötődéseik teljességgel megszűnjének. Ennek ellenére – általában egyházi segédlettel – létrejöttek kisebb „honfitársi szövetségek”, ám a területileg illetékes parancsnokságok ezeket is betiltották. Az első, a menekülteket tömörítő egyesület 1947-ben kapott működési engedélyt, és 1948-ra már 15 ezer tagja és 150 tagszervezete lett. A Kitelepített Németek Érdekközössége volt az első olyan szervezet, mely erős, a szövetségesek általi ellenőrzés mellett igyekezett egyenesen fellépni az üldözöttek érdekeinek védelmében, ugyanakkor visszafogni a revansista törekvéseket. Már ebben az időszakban világossá vált, hogy az elszakított területekhez való viszony nagyban meg fogja határozni a háború utáni Németország politikai diskurzusát. Mivel a teljes és gyors asszimilációra vonatkozó amerikai elképzelés hamar kudarcot vallott, az üldözöttek politikai és társadalmi érdekképviseletének mederbe terelése vált prioritássá. 1953-tól 57-ig a párttá alakuló Üldözöttek és Jogfosztottak Szövetségének három képviselője a szövetségi kormány tagja volt, ám az ő érdekérvényesítő képességüket jelentősen csökkentette az egyes tagszervezetek közötti állandó vita. Ennek következtében 1957-ben már nem is sikerült bekerülniük a parlamentbe.

A belső ellentétek lezárásaként 1957-ben megalakították az Üldözöttek Szövetségét (BdV), mely szervezet napjainkig fontos szereplője a német politikai közéletnek. A BdV az elmúlt évtizedekben számos tömegrendezvényt szervezett, s noha aktív tagjainak száma folyamatosan csökken, közéleti befolyását máig megtartotta. Stratégiájának lényege, hogy a politikai korrektség zászlaját folyamatosan magasba emelő német politikusokban, a történelmét módszeresen feldolgozni kívánó ország polgáiraiban úgy akarja tudatosítani az elszakított területek kulturális értékét, hagyományainak jelentőségét, egykori lakóinak sorsát, hogy ezzel sosem vonja kétségbe a status quót, ugyanakkor segít mind a mai Németországba menekültek, mind pedig a kevés, továbbra is szülőföldjén élő német identitásának megőrzésében.

Önmagáért beszél az évente megrendezésre kerülő Haza Napjának néhány szlogenje: 1959: Haza a Szabadságban; 1964: Szabadság, jog, béke; 1967: Megértés és béke – nem újabb Versailles; 1970: Aki elismeri az erőszakot, elveszíti a békét; 1979: A hallgatás falával szemben – Egész Németország iránt elkötelezve. Ezekből is kitűnik, hogy a BdV politikája nem lépte át azt a határt, amely Németország számára külpolitikailag képviselhetetlen, indokolhatatlan lett volna. Ugyanakkor fontos üzeneteket hordozott mindazoknak, akik a II. világháború utáni traumát nem tudták, de nem is akarták elfelejteni.

Az Össznémet Minisztérium 1965-ös állásfoglalásában ez áll: „Nem szabad elfelejteni, hogy a honfitársi szövetségek immáron 16 éve messze a leghatásosabb tömegrendezvényeket szervezik, melyek csak a nagy egyházak összejöveteleihez hasonlíthatók. A Német Szakszervezeti Szövetség például messze nem képes a BdV-éhoz hasonló méretű rendezvények megszervezésére.”

A szakszervezetekkel való összehasonlítás azért is érdekes, mert a német szociáldemokrácia számára kezdettől fogva komoly dilemmát jelentett, miként is viszonyuljon az üldözöttek nemzeti gondolatvilágához, mely minden visszafogottsága ellenére könnyen magára vonhatta a revansizmus vádját. Szociáldemokrata politikusok – mintegy öngigazolásként – többször hivatkoztak arra, hogy az üldöztetést nem lehet a náci rémtettek „ellentételezéseként” felfogni, hiszen a száműzöttek között nemcsak nemzetiszocialisták, hanem keresztény- és szociáldemokraták, sőt még koncentrációs táborból szabadultak is voltak. Ez a tény teszi a történeteket egyértelmű etnikai tisztogatássá.

A Kennedy elnök nevével fémjelezhető nyugati stratégiaváltás után, mely a hidegháború kemény anti-kommunizmusát zárójelbe tette, a német politikusok és az üldözöttek képviselői számára is egyre kilátástalanabbá vált az elvesztett területek bármilyen módon történő visszaszerzése. A német szociáldemokraták számára ugyanakkor világossá vált, hogy nem hagyhatják figyelmen kívül egy olyan befolyásos választói réteg, mint az üldözöttek szempontjait, tehát igyekezniük kell a maguk számára is megtalálni az érvelés megfelelő módját. A párt vezetői 1963-ban még igen keményen fogalmaztak egy üdvözlő táviratukban: „A lemondás: árulás! Ezt ki merné tagadni? A hazához való jog nem vitatható el... Az üldözöttség keresztjét az egész népnek segítenie kell hordani!” (Steinbach beszéde a 2009-es Haza Napján, BdV honlap.) Brandt 1969 áprilisában az SPD elnöksége előtt – jóval óvatosabban – ezt mondta: „Azt szeretném, ha a keleti

Herta Müller irodalmi Nobel-díjas, 2009 (Kerekes Zoltán felvétele)

német területek kultúrájának ápolása nem csupán az egyesületek és a honfitársi közösségek ügye maradna. Közösen kell arról gondoskodnunk, hogy a keleti területek kulturális és szellemi lényegét az egész nemzet számára megtartsuk. Csak így nyerhetjük vissza belül azt, amit kívül elvesztettünk.” Nem sokkal később már ő volt Nyugat-Németország első szociáldemokrata kancellárja és az új keleti politika atyja, ami az üldözöttek széles táborában komoly felháborodást keltett. A Moszkvával és Varsóval, majd Prágával kötött megállapodásokat egyenesen árulásként értelmezték. 1968 szelleme egyre inkább meghatározta a közéleti diskurzus főáramát, így a revansizmus vádja is egyre gyakrabban hangzott el a BdV-val kapcsolatban. Ettől kezdve a szociáldemokrata-liberális koalíciónak az üldözöttekhez fűződő viszonya kimondottan fagyossá vált. 1999. május 29-én Otto Schily szociáldemokrata belügyminiszter az Üldözöttek Szövetségének ülésén ezt mondta: „A baloldal – ezt sajnos nem lehet tagadni – egyszerűen szemet hunyt a sok milliónyi embert

érintő fájdalom felett, melyet az egykori hazájukból elűldözöttek éreztek. Ennek oka lehetett egyszerű érdektelenség, vagy a félelem attól, hogy a revansizmus vádja merül fel, vagy az a tévképzet, hogy a hallgatás a keleti szomszédainkkal való kiegyezést segítheti elő. Ez a viselkedés a bátortalanság és bizonytalanság jele volt.”

A BdV ugyanakkor egyre szorosabbra fűzte a viszonyt az akkor ellenzéki kereszténydemokratákkal (CDU), akik továbbra is felvállalták az üldözöttek politikai érdekképviseletét, noha közöttük is volt olyan politikus, aki a brandti keleti politikával alapvetően rokonszenvezett, sőt az Odera-Neisse határ elismerését is sürgette. Közülük a legismertebb a későbbi szövetségi elnök, Richard von Weizsäcker. Az NDK keleti határának végleges elismerésétől azonban minden hivatalos kormánypolitika tartózkodott, még a Brandt-kormány által kötött 1970-es varsói megállapodás is nyitva hagyta a módosítás lehetőségét egy átfogóbb békemegállapodás keretében. A berlini fal leomlását követő 2+4 tárgyalások során a szövetségesek elvárása volt, hogy az Odera-Neisse határvonalat Németország immáron véglegesen és visszavonhatatlanul ismerje el. E nem minden szimbolikát nélkülöző tett tehát a Helmut Kohl által vezetett kormányra maradt. A „kis” német egység elérhetősége azonban könnyen indokolhatóvá tette e lépést, melyet néhány évvel korábban a CDU törzsválasztóinak nem kis része még hazaárulásnak tekintett volna

Helmut Kohl voltaképp már 1989. november 28-án kiadott tízpontos programjával meghatározta a német egység létrejöttének menetrendjét, melyben a keleti tömb országainak európai integrációját is szükségszerűnek nevezte. A berlini fal leomlása utáni első lényeges dokumentumban tehát már kirajzolódik az a koncepció, mely mind a német állampolgárságú, az elcsatolt területekről származó üldözöttek, mind a határon túl élő németek számára politikai hívószó, az európai szövetségesek számára pedig megnyugtató kiindulási pont lehetett: az Európai Unió mint perspektíva, mint a történelmi megbékélés egyetlen eszköze.

Ritkán említett tény, hogy 1990 és 99 között 160 ezer német származású lengyel állampolgár kapta meg a német állampolgárságot. Mindez nem váltott ki különösebb politikai visszhangot, ami különösen annak fényében érdekes, hogy a 2001-es magyar kedvezménytörvény mekkora nemzetközi hullámokat vert. Az 1991-ben Lengyelországgal, majd 1992-ben Csehországgal megkötött szomszédsági szerződés rögzítet-

te a határok sérthetlenségét, biztosította a Lengyelországban és Csehszlovákiában élő német kisebbség jogait, ugyanakkor a vagyont érintő kérdésekkel nem foglalkozott. Az 1997-es német–cseh nyilatkozatban a felek „sajnálattal fejezik ki” amiatt, ami a II. világháborúban és azt követően történt. Ugyanakkor a cseh fél azt is „sajnálja”, hogy a háború után elkövetett bűnöket az 1946. május 8-án kibocsátott 115. törvény jegyében nem lehetett számon kérni. A Beneš-dekrétumok azóta is több esetben képezték német belpolitikai viták tárgyát, valóban éles kritika elsősorban a bajor CSU és a BdV részéről fogalmazódott meg. A lisszaboni szerződés ratifikálásával kapcsolatos cseh álláspontot kommentálva a BdV nem mulasztott el emlékeztetni arra, hogy az új tagállamok csatlakozása előtt többször is felhívták a figyelmet a Beneš-dekrétumok tarthatatlanságára, az európai jogrenddel való összeférhetlenségére (Michaela Hriberski főtitkár, 2009. október 30., BdV honlap). Kétségtelen, hogy a BdV elnöke, a CDU-s parlamenti képviselő Erika Steinbach 1998 óta fáradhatatlanul küzdött azért, hogy az EU bővítésének feltételeként szabják a Beneš-dekrétumok visszavonását. Mivel ez nem történt meg, ő maga a Bundestagban Lengyelország és Csehország uniós tagsága ellen szavazott.

A CDU/CSU 2009–13-as kormányprogramjában is helyett kapott az üldözöttek kérdése. „A szülőföldhöz való jog” rögzítése, valamint az a kijelentés, hogy „az üldöztetés minden formáját el kell ítélni, és a jogsértéseket nemzetközileg is el kell ismerni”, óvatosan bár, de arra utal, hogy a nemzeti kisebbségeket érintő atrocitások a német vezető kormánypárt számára továbbra is elfogadhatatlanok. Az idei választási kampány finisében a Haza Napján, augusztus 22-én Merkel kancellár tartotta az ünnepi beszédet a BdV közgyűlésén. Ismét hitet tett a történelmi Németország mint kulturális örökség mellett, ugyanakkor fontosnak nevezte a szomszédos népek kultúrájának megismerését. 2008 tavaszán sikerült az elsősorban lengyel ellenérveket semlegesíteni, így elhárult az akadály az Elűzetés Elleni Központ berlini létrehozása elől. Ez az egyelőre csak alapítványi formában működő intézmény lesz hivatott feldolgozni és dokumentálni a menekültek és a jelenleg is a határon túl élő németek sorsát. A kancellár ezt a következő évek egyik legfontosabb célkitűzésének nevezte.

Az Allensbach Intézet 2003-as közvélemény-kutatása azt vizsgálta, hogy vajon mekkorára teszik a megkérdezettek azoknak a számát, akiknek a második világháború után el kellett hagyniuk a szülőföldjüket. A vá-

laszadóknak csupán 10 százaléka nevezte meg a megközelítően helyes, több mint tízmilliós adatot: a 60 éven felülieknek is csupán 17 százaléka rendelkezett pontos ismeretekkel, a 16–30 évesig terjedő korosztálynak pedig már csak 4 százaléka. A vizsgálat eredménye is jelzi, hogy a történelmi tudatosság – egyébként a nemzeti identitás egyidejű erősödése mellett – milyen nagy mértékben csökkent.

A német politika máig tart a kisebbségi problematika túlzott exponálásától. Az elmúlt évek német–lengyel és német–cseh viszonyának állandó dilemmája volt, hogy a történelmi örökség miképpen befolyásolja, befolyásolhatja-e egyáltalán az aktuális politikai fejleményeket. A történelmi érzékenységgel való együttélés a szociáldemokrata, de a pragmatikus kereszténydemokrata politikusok – élükön Merkel kancellárral – számára is olyan szükségszerűség, mely a racionális politikai döntések meghozatalát nem feltétlenül segíti. A politikai közvélemény számára ugyanakkor időről időre világossá válik, hogy a történelmi Németország öröksége milyen fontos része az ország jelenének, kulturális életének. A bánati német Herta Müller idei irodalmi Nobel-díja ilyen esemény volt.

Magyarország és a határon túli magyar kisebbségek viszonya természetesen mind az anyaország helyzetét, mind a kisebbség számarányát tekintve eltér Németország és az országon kívül élő németek viszonyától. A nemzeti közösség ügye és a mai államhatárokon kívül keletkezett kulturális értékek iránti elkötelezettség miatt a hazai megközelítés az európai államok közül mégis leginkább a németországgal mutat rokon vonásokat. Ha Magyarországnak a jövőben sikerül a nemzeti kisebbségek ügyét – köztük egyik legfontosabbként a németeket – konkrét lépésekkel is támogatni, akkor ez Berlinben is megkönnyítheti érvelésünket a határon túli magyarság érdekében. Az Andrássy Gyula Német nyelvű Egyetem 2002-es megalapítása egyébként már egy ilyen irányban tett lépés volt, hiszen deklaráltan a közép-európai német örökség ápolását is célul tűzte ki. Ha pedig érvelésünket folyamatosan és következetesen európai és emberi jogi kontextusba helyezzük, akkor a nemzetpolitikai törekvéseinkkel kapcsolatos tartózkodást akár egyértelmű támogatás is felválthatja. ■